

**ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКТИКО-МОРФОЛОГІЧНИЙ ТИП ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
В СУБКОНТИНУУМІ ІНФОРМАТИКИ Й ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ
(на матеріалі французької, української і російської мов)**

Нікуліна Інна Миколаївна,

канд. філол. наук, доц.

Донецький національний університет

У статті висвітлюється питання про особливості осново- і словоскладання у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки на матеріалі французької, української та російської мов. Обґрунтовується використання неокласичних терміноелементів у досліджуваному субконтинуумі та особливості адаптації складних термінів у різних мовах.

Ключові слова: складне слово, терміни-композиції, основокладання, словоскладання, термінологічна система, описово-атрибутивний тип зв'язку, обмежено-атрибутивний тип.

Відомо, що творення складних слів є активним засобом поповнення словникового складу мови. Складне слово є носієм прихованих значень, які зв'язуються безпосередньо зі структурою і семантичною схемою його організації [Кубрякова 1981, 69]. Особливість композитного слова полягає у тому, що в його складі взаємодіють повнозначні й неповнозначні елементи [Tesnière 1959, 107]. Але для утворення термінів спеціальної підмови інформатики й обчислювальної техніки французької, української і російської мов вказаний спосіб малопродуктивний. Так, кількість термінів-композицій складає 2% від загальної кількості термінологічних одиниць у зіставлюваних мовах: франц.: 233 ТК (2,3%), укр.: 207 ТК (2%), рос.: 204 ТК (2%). Варто підкреслити, що терміни-композиції вирізняються морфологічною цілісністю. У структурному відношенні – це сполучення двох або більше лексично повнозначних компонентів, що забезпечує терміну-композиції семантичну автономність. Таким чином, терміни-композиції – це складені термінологічні одиниці, що являють собою багатокомпонентну структуру і вирізняються певною семантичною цілісністю й автономністю [Халифман 1983, 89]. Графічно це оформлюється за допомогою дефіса. Необхідно відзначити, що терміни-композиції утворюються шляхом основокладання або словоскладання. Причому в різних мовах цей засіб реалізується по-різному: а) шляхом основокладання у французькій мові утворено 114 ТО (48%), в українській – 116 ТО (56%), у російській – 117 ТО (57%); б) шляхом словоскладання у субконтинуумі французької мови нами зафіксовано 119 ТО (52%), української – 91 ТО (44%), російської – 87 ТО (43%).

Відсоткове співвідношення термінів-дериватів, що утворилися шляхом осново- і словоскладання дає підстави стверджувати, що термінотворчий спосіб основокладання і словоскладання у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки зіставлюваних мов є прикладом обернено пропорційної залежності, яка може бути описана формулою:

$$\phi \frac{c}{o} = y \frac{o}{c} = p \frac{o}{c},$$

де ϕ – французька мова; y – українська мова; p – російська мова; o – основокладання; c – словоскладання. Наведена формула переконливо засвідчує аналітизм французької мови і синтетизм української та російської.

У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки української і російської мов виявляється тенденція до творення прикметників шляхом основоскладання. При цьому перша частина складного терміна вживається у скороченому вигляді, а друга – у розгорнутому. Значення терміна передає універсальний характер того або іншого пристрою, процесу, символу: укр.: *машинописний, машинолічильний, знакосталий, стрічковидний, стрічкоподібний, зіркоподібний, знакододаєтний*; рос.: *машинописный, машиносчетный, знакопостоянный, лентовидный, лентообразный, звездобразный, знакопозложительный*.

Терміни, утворені шляхом основоскладання, у французькій мові, досліджуваного субконтинуума, вільно використовують неокласичні елементи [Гак 1977, 36]. Проте, варто підкреслити, що греко-латинські компоненти досить широко представлені у термінах-композиціях трьох зіставляваних мов. Це пояснюється тим, що в термінології традиційний спосіб творення слів шляхом додавання основ і слів поєднується з тенденцією формування фонду власне термінологічних афіксів і афіксоїдів [Пасечник 1990, 58], [Карпіловська 1999, 170 – 171]. При цьому слід уточнити, що вказані компоненти, у даному випадку – основи, не є прямим запозиченням з давніх мов, оскільки вони фіксуються ученими в структурі нових термінів і використовуються у творенні термінологічних одиниць для новітніх терміносистем [Marouzeau 1955, 76]. Така тенденція спостережується, починаючи з XVIII століття у так званій "composition savante", оскільки базові класичні елементи, семантично автономні, але морфологічно несамотійні [Gaudin 2000, 289]. Проліферація подібних елементів обумовлена, насамперед, термінотворчими потребами новітніх галузей науки і техніки. Мова йде про "неокласичні базові елементи" [Голдованський 1994, 130] або "recomposés classiques ou modernes" [Gaudin 2000, 289 – 290]. Слід підкреслити, що елементи, які зустрічаються у складних найменуваннях, успадковані не з класичного фонду, а створюються у мові шляхом транслітерації з грецької або латинської мов. Терміни-композиції, що містять неокласичні компоненти утворюються шляхом основоскладання, способом, який не властивий французькій мові [Marouzeau 1955, 75]. За дистрибутивною ознакою неокласичні термінотворчі компоненти основоскладання розподіляються на два типи: ініціальні і фінальні: а) **ініціальні компоненти основоскладання**: *франц.: bi(o)-; crypt(o)-; audi(o)-; vide(o)-; is(o)-; hol(o)-; hyps(o); opt(o)-; log(o)-; ort(ho)-; synchro-; nan(o)-; dactyl(o)-*; *укр.: біо-, крипто-, аудіо-, відео-, ізо-, голо-, гіпсо-, опто-, лого-, орто-, синхро-, нано-, дактило-, ксеро-*; *рос.: био-, крипто-, аудио-, видео-, изо-, голо-, гипсо-, опто-, лого-, орто-, синхро-, нано-, дактило-, ксеро-*; б) **фінальні компоненти основоскладання**: *франц.: -thèque, -gramme, -graphie, -mètre, -scope*; *укр.: -тек(а), -грам(а), -графія, -метр, -скоп*; *рос.: -тек(а), -грамм(а), -графия, -метр, -скоп*.

Необхідно відзначити, що перелічені компоненти вирізняються однозначністю, мають інтернаціональний характер. У субконтинуумі мов, що зіставляються, вони фонетично й лексико-семантично адаптуються (табл. 1).

Таким чином, компоненти, що беруть початок від класичного лексичного фонду, складають корпус неокласичних ізоморфних одиниць, які активно використовуються у термінотворенні.

Таблиця 1. Неокласичні компоненти: значення й адаптація у французькій, українській і російській мовах

Неокласичний компонент	Значення в субконтинуумі інформатики	Фонетична та лексична адаптація
Біо гр. <i>життя</i>	те, що пов'язано з функціонуванням	фр.: <i>bioprise</i> укр.: <i>біокристал</i> рос.: <i>биокристалл</i>
Крипто гр. <i>таємний, схований</i>	прихований процес, прихована дія	фр.: <i>cryptoanalyse</i> укр.: <i>криптоаналіз</i> рос.: <i>криптоанализ</i>
Ізо – гр. <i>рівний, однаковий</i>	подібність	фр.: <i>isoprocasseur</i> укр.: <i>ізопроцесор</i> рос.: <i>изопроцессор</i>
Голо – гр. <i>весь, цілий</i>	процес отримання повної (тривимірної) інформації	фр.: <i>holographie</i> укр.: <i>голографія</i> рос.: <i>голография</i>
Гіпсо – гр. <i>ви-сота</i>	спосіб зображення у різних рівнях	фр.: <i>hypsogramme</i> укр.: <i>гіпсограма</i> рос.: <i>гипсограмма</i>
Лого – гр. <i>слово</i>	запис інформації у вигляді слів	фр.: <i>logogramme</i> укр.: <i>логограма</i> рос.: <i>логограмма</i>
Опто – гр. <i>видимий</i>	пристрій з використанням електромагнітних випромінювань оптичного діапазону	фр.: <i>optocircuit</i> укр.: <i>оптосхема</i> рос.: <i>оптосхема</i>
Орто – гр. <i>прямий, правильний</i>	те, що дозволяє використовувати інформацію без додаткового дозволу	фр.: <i>orthocode</i> укр.: <i>ортокод</i> рос.: <i>ортокод</i>
Відео – лат. <i>бачу, дивлюся</i>	те, що відноситься до електричних сигналів, які несуть інформацію про зображення	фр.: <i>videocommunication</i> укр.: <i>відеозв'язок</i> рос.: <i>видеосвязь</i>
Нано – гр. <i>карликовий</i>	відноситься до технології, заснованої на роботі з молекулами й атомами	фр.: <i>nanoprogrammation</i> укр.: <i>нанопрограмування</i> рос.: <i>нанопрограммирование</i>
Аудіо – лат. <i>чую, слухаю</i>	відноситься до електричних сигналів, що несуть звукову інформацію	фр.: <i>audiosenseur</i> укр.: <i>аудиосенсор</i> рос.: <i>аудиосенсор</i>
Синхро – гр. <i>одночасний</i>	відноситься до роботи з використанням двох або більше процесів	фр.: <i>synchrolinge</i> укр.: <i>синхрорядок</i> рос.: <i>синхрострока</i>
Дактило – гр. <i>палець</i>	робота з використанням ручного керування	фр.: <i>dactylocodage</i> укр.: <i>кодування з клавіатури</i> рос.: <i>кодирование с клавиатуры</i>
Ксеро – гр. <i>сухий</i>	копіювання інформації з використанням електростатичного заряду	фр.: <i>xérocopie</i> укр.: <i>ксерокопія</i> рос.: <i>ксерокопия</i>

Неокласичний компонент	Значення в субконтинуумі інформатики	Фонетична та лексична адаптація
~ грама – гр. <i>риска, буква, написання</i>	відноситься до запису; графічної передачі інформації	фр.: <i>datagramme</i> укр.: <i>датаграма</i> рос.: <i>датаграмма</i>
~ графія – гр. <i>пишу</i>	запис, креслення, малюнок; відтворення графічного зображення	фр.: <i>videographie</i> укр.: <i>відеографія</i> рос.: <i>видеография</i>
~ метр – гр. <i>міра</i>	відноситься до приладу, що вимірює що-небудь	фр.: <i>logomètre</i> укр.: <i>логометр</i> рос.: <i>логометр</i>
~ скоп – гр. <i>дивлюся</i>	відноситься до приладу для обстеження інформації	фр.: <i>logiscope</i> укр.: <i>логічний аналізатор</i> рос.: <i>анализатор логических состояний</i>
~ тека – гр. <i>сховище</i>	те, що стосується пристроїв збереження інформації	фр.: <i>discothèque</i> укр.: <i>діскотека</i> рос.: <i>дискоотека</i>

Слід зазначити, що в окремих випадках французька мова використовує класичні компоненти, у той час коли українська та російська мови калькують складові частини складного терміна, внаслідок чого з'являються найменування, утворені синтаксичним способом: *франц.*: *dactylocodage*, *bandothèque*, *audioconférence*, *logithèque*, *holofiche*; *укр.*: *кодування з клавіатури*, *бібліотека магнітних стрічок*, *бібліотека програм*, *голографічна мікрокарта*; *рос.*: *кодирование с клавиатуры*, *библиотека магнитных лент*, *библиотека программ*, *голографическая микрокарта*.

Словоскладання – другий тип утворення складних термінів, що відрізняється від основокладання більшою автономністю складових компонентів. Шляхом словоскладання поповнюється клас іменників. Необхідно підкреслити, що словоскладання найбільш характерне для термінотворення у межах субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки французької мови. У процесі дослідження термінологічного потенціалу було виділено дві граматичні моделі словоскладання: іменна $S_1 + S_2$ і дієслівно-іменна $V + S_1$. При цьому відзначається, що перший компонент таких моделей є, як правило, означуваним, другий – означальним.

Іменна модель словоскладання $S_1 + S_2$. Іменні моделі розглядаються за типом зв'язку як описово-атрибутивні й обмежено-атрибутивні. В українському і російському мовному субконтинуумах іменні моделі передаються за допомогою калькування або у реконструйованому вигляді, оскільки деривати, отримані шляхом словоскладання – це еліптичні утворення, які легко реконструюються у термінологічне словосполучення. Слід зазначити, що у межах досліджуваної термінологічної системи функціонують продуктивні компоненти як загальнолітературного фонду, так і термінологічного субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки.

Описово-атрибутивний тип зв'язку (ОпсАТ) реалізується через іменну модель $S_1 + S_2$, що досить активна у французькому субконтинуумі, а в українському і російському субконтинуумах трансформується у термінологічне словосполучення.

При цьому, моделі *ОпсАТ* розширюють значення складного терміна за рахунок додаткових ознак, що актуалізуються за допомогою означального компонента:

1. Характеристика за ознакою:

а) *зовнішній вигляд* – франц.: *carte-disque, carte-prototype*; укр.: *дисківна плата, макетна плата*; рос.: *дисківна плата, макетная плата*;

б) *пріоритетність у виконанні операцій* – франц.: *maître-programme, hôte-microprocesseur*; укр.: *головна програма, головний мікропроцесор*; рос.: *главная программа, главный микропроцессор*.

2. Характеристика за призначенням:

а) *навчання* – франц.: *ordinateur-professeur*; укр.: *навчаюча ЕОМ*; рос.: *обучающая ЭВМ*;

б) *керування* – франц.: *carte-ordre*; укр.: *керуюча плата*; рос.: *керующая плата*;

в) *перевірка* – франц.: *fox-message*; укр.: *тест для перевірки телетайпу*; рос.: *тест для проверки телетайпа*;

д) *розрахунок* – франц.: *carte-barème*; укр.: *карта розрахункових даних*; рос.: *карта расчетных данных*.

Обмежено-атрибутивний тип (ОбмАТ) також представлений моделлю $S_1 + S_2$, причому її другий компонент виступає як обмежувач значення. Внаслідок цього відбувається звуження значення терміна, його конкретизація. Такі моделі найбільш характерні для зіставлюваних мов субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки. При цьому між компонентами складного терміна встановлюється певний характер відношень: сполучення й ототожнення. У процесі зіставлення термінологічного матеріалу ми довели, що в українському і російському мовному субконтинуумах моделі *ОбмАТ* представлені термінами – кальками:

1. *Суміщення функцій*: франц.: *éditeur-chargeur, programmeur-analyste, programmeur-mathématicien, lecteur-codeur*; укр.: *редактор-завантажувач, програміст-аналітик, програміст-математик, пристрій читання-кодування*; рос.: *редактор-загрузчик, программист-аналитик, программист-математик, считывающее-кодирующее устройство*.

2. *Ототожнення*: франц.: *vecteur-colonne, vecteur-ligne, programme-bibliothécaire, bande-copie, matrice-colonne*; укр.: *вектор-стовпець, вектор-рядок, програма-бібліотекар, стрічка-копія, матриця-стовпець*; рос.: *вектор-столбец, вектор-строка, программа-библиотекарь, лента-копия, матрица-столбец*.

Дієслівно-іменна модель словоскладання $V + S_1$. На відміну від одиниць іменної моделі, у якій компоненти поєднуються один з одним синтаксичними зв'язками, одиниці дієслівно-іменної моделі поєднуються на основі предикативно-об'єктних відносин. Причому перший компонент є *дієслівною основою*, а не самостійною лексичною одиницею. У французькому мовному субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки відзначаються поодинокі випадки реалізації моделі $V + S_1$. В українському і російському мовному субконтинуумі складний термін трансфор-

мується у термінологічне словосполучення, головним компонентом якого виступає віддієслівний іменник; складний термін або термінологічне словосполучення:

франц.: porte-copie, porte-types, porte-plume; укр.: тримач копій, літероносій, (друкуючий) пірйовий вузол; рос.: держатель копий, литероноситель, (пишущий) перьевой узел.

У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки були зафіксовані складні терміни, продуктивним компонентом лівобічної дистрибуції яких виступає лексична одиниця англійського походження *cross* "перехресний". Ця лексична одиниця адаптується зіставляваними мовами згідно з їх фонологічними правилами або калькується. При цьому зберігається значення "перехресний", що дозволяє віднести лексичну одиницю *cross* до інтернаціональних терміноелементів: *франц.: cross-assembleur, cross-commutation, cross-compileur, cross-connexion, cross-contrôle; укр.: кросасемблер, крос-комутація, крос-компілятор, перехресний зв'язок, перехресний контроль; рос.: кроссасемблер, кросс-коммутація, кросс-компилятор, перекрестная связь, перекрестный контроль.*

Таким чином, синтактико-морфологічний тип термінотворення не є продуктивним, проте достатньо помітним явищем у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки французької, української та російської мов. Наявність неокласичних елементів підтверджує тезу про те, що найновітніші термінологічні системи прагнуть до більшої інтернаціоналізації та універсалізації термінологічного складу. Як звичайне слово термін означає поняття, яке у свою чергу є уявленням про об'єкт, предмет, що називається словом-терміном. На відміну від звичайного слова термін позначає спеціальне поняття у повному обсязі з усіма його ознаками. Отже вивчення різних типів термінотворення спрощує процедуру розуміння й передачі складових частин спеціального поняття.

В статье освещается вопрос особенностей осново- и словосложения в субконтинууме информатики и вычислительной техники на материале французского, украинского и русского языков. Обосновывается использование неоклассических терминологических элементов в исследуемом субконтинууме и особенности адаптации сложных терминов в разных языках.

Ключевые слова: сложное слово, термины-композиции, основосложение, словосложение, терминологическая система, описательно-атрибутивный тип, ограниченно-атрибутивный тип.

The article discloses the problem of peculiarities of base and word-formation in the subcontinuum of information science on the material of French, Ukrainian and Russian. The usage of neoclassical terminological elements in the subcontinuum under investigation as well as peculiarities of adapting complex terms in languages has been grounded.

Key words: composite word, composite terms, base-formation, word formation, terminological system, descriptive and attributive type of connection, restrictive and attributive type.

Література:

1. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языка) / В.Г. Гак. – М.: Мн. отн., 1977. – 264 с.
2. Голдованський Я.А. Українські "неокласичні" терміни з американським джерелом / Я.А. Голдованський // Іноземна філологія. – Львів, 1994. – Вип. 107. – С.129–134.
3. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: Будова та реалізація / Є.А. Карпіловська. – К.: УкрНД ПСК, 1999. – 297 с.

4. *Коржавин А.В.* Иллюстрированный справочник французской технической терминологии / А.В. Коржавин. – М.: Высш.шк., 1990. – 271 с.
5. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений / Евгения Степановна Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
6. *Пасечник С.А.* Мотивированность терминов-композигов / С.А. Пасечник, А.П. Грицева // Системы специальной коммуникации в современном русском языке. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 1990. С. 58–61.
7. *Халифман Е.А.* Словообразование в современном французском языке (для институтов и факультетов иностранных языков) / Халифман Е.А., Макеева Т.С., Раевская О.В. – М.: Высш.шк., 1983. – 128 с.
8. *Tesnière L.* Éléments de syntaxe structurale. Deuxième édition revue et corrigée / L. Tesnière. – P.: Librairie C. Klincksieck, 1959. – 653 p.
9. *Marouzeau J.* Notre langue. Enquêtes et récréations philologiques / J. Marouzeau. – P.: Librairie Delagrave, 1955. – 280 p.
10. *Gaudin F.* Initiation à la lexicologie française : De la néologie aux dictionnaires / F. Gaudin, L. Guespin. – Bruxelles: Champs linguistiques Duculot. – 2000. – 355 p.